

4A 17387a

■ JACQUES HEERS

SVÁTKY BLÁZNŮ
A KARNEVALY

D 706 (2006

1. KLERICI A VĚŘÍCÍ, POSVÁTNE A SVĚTSKÉ

SOCIOLOGICKÝ PŘÍSTUP: KOMPLEXNÍ A NĚKDY NEJEDNOZNAČNÝ SVĚT

Je překvapivé, nebo i paradoxní, že svátky bláznů – oslavy nepořádku a převrácené hierarchie – vzešly jednoznačně z církevního prostředí. Mezi lid, který jimi někdy byl spíše ohromený, je zavedli klerici, a to téměř vždy, přinejmenším zpočátku, s podporou svých děkanů, a dokonce biskupů.

Těžko si však dokážeme představit, jak složitý byl onen tak zvláštní a téměř nedefinovatelný svět řeholníků a jak pozoruhodná rozmanitost sociálního a kulturního prostředí a způsobu života, včetně prolínání různých pravomocí a vedení, poznamenaly celou tuto společnost s tak neurčitými hranicemi a tak nejasně vymezenými vztahy. Pojem „řád“, který nejspíš nabyl celého významu až později, zde vůbec neplatí. Kdybychom ve „středověkém“ duchovenstvu hledali dokonale uspořádaný „řád“ s pevně zavedenou strukturou, šlo by opět o abstraktní konstrukci a o promítání představ z „moderní“ doby na dávnou minulost.

V době stoleté války a hlavně před ní tomu bylo zcela jinak. O kléru se příliš nemluvilo jako o instituci nebo orgánu. Lidé spíše viděli jednotlivé kněze, mnichy, řeholníky, kaplany, „kleriky“, což bylo slovo, pod nějž se zahrnovaly osoby velmi různého společenského postavení, někdy i na okraji společnosti nebo přímo odbojné, nemluvě o všech těch rozmanitých pomocnících ve službách farností, při bohoslužbách nebo při přípravě obřadů a liturgických svátků: o zpěvácích, církevních zřízenících a přísluhovačích, jáhnech a podjáhnech, ministrantech, zádušních starostech a kostelnících, obchodnících se svícemi a výběřcích almužny. Jak neurčitý a proměnlivý to byl svět!

Ve všech západních městech klerici, kteří nosili tonzuru a kutnu, avšak neměli žádné postavení, církevní funkce ani prebendy, žili zcela světsky, zcela nepokrytí vykonávali různá řemesla a jediné, čemu se vyhýbali, byla lichva. Občas jim biskup v rozporu s papežskými pokyny a královskými zákazy svěřil nějakou funkci u svého dvora a zejména u svého soudu. Klerici tak bývali notáři, prokurátory či advokáty

a uměli najít dobré místo i svým dětem. Mnohdy mívali značné výhody, byli osvobozeni od daní, od tržného a různých poplatků, takže v těžkých dobách počet kleriků bez obročí nesloužících bohoslužby nebo prostě pseudokleriků povážlivě stoupal.

Jak říkali univerzitní mistři a mravokárci, byla to jedna z tehdejších vážných pohrom. „Dlouho předtím, než dospějí v muže, se děti nutí vstupovat do řádů. [...] Většina se s tím smíří, aby netrpěly hladem. Nemají žádnou úctu k vyššímu kněžství. [...] Vesele si skotačí přímo jako kocouři v říji.“ Jde jim jen o postavení a o to, aby „mohli hostit své bratry a sestry“. Mnozí „nedokážou vést církev o nic lépe než mlynářův osel hrát na violu. [...] A právě proto je mezi mladými knězi tolik opičáků a oslů, kteří mají pečovat o duše, ačkoli by jim nikdo soudný nesvěřil ani svou vlastní krávu.“

Dobří měšťané nechávali nosit tonzuru všechny své syny a někteří se kleriky po čtyřicítce stali sami. Královi lidé to považovali za odporné vyhýbání se nebezpečí a daním. Nakonec bylo těch, kdo byli ochotni pracovat a platit, tak málo, že na všechno nestačili. Pierre Desportes, od něhož přebírám některé popisy tohoto marginálního duchovenstva, odhaduje, že v Remeši „měšťan – klerik“ platil pětkrát méně daní než stejně bohatý měšťan, který zůstal laikem. Tak tomu bylo až do rozhodnutí parlamentu z roku 1404, jímž byla tato privilegia zrušena. V roce 1352 však jen ve svatopetrské farnosti, která ve městě patřila k nejlépe zaopatřeným, klerici představovali více než 30 % měšťanů schopných se vyzbrojit. Dovedeme si tedy představit, jak nepřehledná situace mohla panovat na všech stupních společenského žebříčku.

Navíc se občas vzedmuly mocné vlny duchovnosti a mysticismu usilující o chudobu a odpoutání od světa, které náboženské řády s pevnými pravidly, organizací a posvěcením z Říma, zejména žebravé a v první řadě dominikáni a františkáni, dokázaly usměrnit jen zčásti. Na okraji společnosti se tak vyvinula pozoruhodná hnutí potulných kleriků i laiků, kajícníků, flagelantů, chudáků božích, beghardů. Ti všichni chodili ve skupinách od města k městu, nejružnějšími výstřelky či v každém případě výstřednosti lekali lidi a vůči úředním místům rozhodně nebyli servilní: byla to působivá směsice vybočující z většinové společnosti. Kudy prošli, zvedala se vlna vzpoury, odbojnictví i ostré kritiky, která mohla jít až ke klatbám, podobným těm Savonarolovým. Marnosti tohoto světa nebyly vysmívány, nýbrž přímo určeny k vymýcení, a všechny jejich pomíjivé znaky byly páleny na hranicích.

Davy, pro něž to byla další příležitost k podívání, se scházely všude, kde vyhlášení kazatelé řečnivali někdy i hodinu nebo dvě v neděli či ve svátek nebo ještě častěji příležitostně, když městem procházeli na svých neustálých cestách. Někteří z těchto obávaných mravokárců se striktně drželi oficiální víry a omezovali se na zcela rozumné řečnické působení, jako například pařížský biskup Vavřinec ze Sully, Jakub z Vitry, známější svou činností ve Svaté zemi, nebo toulouský biskup Fulko z Marseille, který se pustil do duchovní reconquisty po tvrdém potlačení albigen-ských. Jiní se však v duchovní, ba i doktrinární rovině opravdu rádi stá- vali středem pozornosti. Nejrůznějšími způsoby útočili na city a vášně a rozněcovali publikum, zachvácené nekontrolovaným a někdy i nebez- pečným mystickým nadšením. Ve Španělsku to byl například Vincent Ferrier a mnoho dalších, kteří bědovali nad ranami sesílanými Bohem, pranýřovali viníky, hříšníky, obětní beránky, Židy, kacíře, nestoudnost, a někdy i bohatství. Z toho opět vzešly průvody, vzplály vášně a pak následovaly pogromy. Do farností také přicházeli kázat falešní klerici, které v Anglii tak obdivuhodně popsal Chaucer ve svých *Canterburských povídkách*. Prodáváč odpustků vždy tvrdí, že přichází z Říma, a proka- zuje se falešnými listinami, od města k městu prodává na náměstích od- pustky jménem papeže, jeho živobytím je hlas, a než začne kázat o milo- srdnosti, zazpívá vždy „offertorium“, což je umění, v němž vyniká, nosí s sebou domnělé ostatky, ale to, co ve skleněné schráně ukazuje, jsou vepřové kosti; za pár hodin tak získá daleko víc peněz než skutečný fa- rář za dva tři měsíce.

Také v Normandii, když rouenský arcibiskup Eudes Rigaud v roce 1250 navštěvoval farnosti, kostely a kláštery své diecéze, neustále hří- mal proti falešným – a téměř stejně i proti skutečným – kazatelům, a odsuzoval, jak proradně využívají lidské pověrčivosti. Sám, ač bývalý františkán, nebyl nijak zvláště nakloněn žebravým řádům, které neú- navně chodí po vesnicích a přitahují davy. Obzvláště důrazně varoval před těmi, kdo se ohánějí průvodními dopisy od papeže či nějakého velmi daleko působícího arcibiskupa, ukazují kříže, obrazy a relikvie, dávají zvonit na zvony a slouží mši na schráně na ostatky (to byla ne- jen velká novinka, ale i nehorázný podvod), kážou na ulicích a na ná- městích, burcují lidi a všelijak se předvádějí, aby mohli snáze nastavit ruku. Někteří vůbec nejsou kněží, ale jen podvodníci a – což je velmi jasné a vážné obvinění – zločinci na útěku. Tón jejich řeči si lze snadno představit.

Všude se tedy vyskytovali lidé na okraji společnosti, šejdíři nebo psanci, kteří porušují zákaz pobytu, prostě osoby zpochybující řád už pouhou svou přítomností.

Goliardi

Potulní studenti zvaní goliardi se předvádějí nepokrytě a svátek bláznů neslaví jen pár prosincových dní v souvislosti se svátky kolem zimního slunovratu, nýbrž po celý rok: drsně, hrubě, fraškovitě a někdy až ne- srozumitelně parodují náboženskou společnost, pobožnost, liturgické zpěvy a obřady, ba i posvátné texty. I oni byli „kleriky“, přinejmenším někteří, bez jakékoli domovské příslušnosti, vždy potulní, vaganti, kteří táhli od města k městu a živili se žebroutou zastřenou různými triky.

Možná to byli především věční studenti, které ještě neomrzelo stále dál hledat další vědění. „Tímto způsobem se mládež potuluje, Lipsko, Erfurt, Vídeň proto navštěvuje, do Mohuče, Basileje žáci putují, kde stejně povídačky dneska studují, a také v Heidelbergu se učí stejně tak. S ostudou a hanbou se domů vrací žák, neb utratil již prachy, jež měl na studiu. Když pak jako tiskař žák ten doma žije, může vesel být.“ To píše Sebastian Brant v roce 1494, když tyto kleriky záměrně umisťuje do své *Lodi bláznů*: „Tím pak dopadne to dobře s výlohami: student nosí rád i čapku s rolničkami.“ Tito mladíci celý život nosí šaty, jejichž kaž- dičkový pohyb rozeznává rolničky šaškovské čepice, a nedokážou se při- mět k pořádné práci, jak tvrdí Brant.

Goliardství však také bylo plodem chudoby, nedostatku funkcí nebo postavení. „Není na zemském povrchu ubožejšího tvora než kněze, je- muž se nedostává chleba.“ Bylo plodem chudoby a ubohého sociálního postavení a přirozeně i zdrojem literární inspirace a vyhlášením prin- cipu. V každém případě goliardi mnohdy vyvolávali smích a skandál. Navíc se jejich označení spojuje s velmi zvláštním a originálním lite- rárním či hudebním žánrem, zpívanou poezií poněkud těžkopádněj- šího ražení, v níž se církevní latina (slovní obraty a proklínání) mísila s verši v lidovém jazyce, zejména v němčině a francouzštině, ale i v ja- zycích slovanských. Byly to básně až odporně pijácké a v téměř hrubém duchu silně erotické – pokud se to tak dá vůbec nazvat, zároveň však i ostře satirické, neboť si neustále braly na mušku duchovenstvo, počí- naje papežem, který býval jejich oblíbeným terčem. Někteří z jejich au- torů si dávali úplně vymyšlená jména, která se však zachovala dodnes,

jako „Arcikněz“, „Primas“, což byl pseudonym jistého Huga z Orléansu, nebo také Gautier z Lille, někdy řečený Chatillon. Četná díla těchto vagantů nejspíš sbírali a zapisovali mniši žijící v kláštorech, kterým tento druh parodií nebyl zcela proti mysli. To je případ slavného rukopisu z 13. století, uchovaného v opatství Benediktbeuren, který kolem roku 1890 použil Carl Orff pro svá známá *Carmina Burana* (*Cantiones profanae cantoribus et choris*). V něm vedle sebe nacházíme pijácké písně, studentské sbory, satiry i galantní básně, to vše v onom již tehdy neodolatelně burleskním jazyce, který rád nejrůznějším gramatickým a fonetickým způsobem potvořil klášterní latinu. Příkladem může být hospodská píseň (*In taberna quando sumus / non curamus quid sit hurmus, / sed ad ludum properamus, / cui semper insudamus*) nebo třeba verše věnované Blanziflor a Heleně (*Ave formosissima / gemma preciosa, / ave decus virginum, virgo gloriosa; / ave mundi luminar / ave mundi rosa, / Blanziflor et Helena / Venus generosa*).

Jiné, možná méně známé, se záměrně zabarvovaly satiricky nebo i kriticky, místy vystupovaly až antiklerikálně nebo přinejmenším proti hierarchii. Hugo z Orléansu věnoval celou jednu báseň nelichotivému portrétu jistého biskupa, zdůrazněnému pěkně nevázanou řečí. Je to „*Or est venu li moines ad episcopium*“. Když zmíněný mnich nastoupil do biskupské funkce, byl bledý a neduživý, ale záhy „na šest polknutí zhltnul šest pěkných ryb / a k večeri dokázal pozřít tlustou štikou, / takže do dvou let byl pěkně tlustý a sádelnatý“. Poté „ten smutný pokrytec, kterého jste zvolili“, protežoval své přátele a chráněnce kanovníka a pokladníka, staré služebníky vyhodil, neuznával žádná pravidla a všechny šikanoval nebo na ně žaloval u soudu.

Mnoho goliardů však upadlo zcela v zapomnění a historie nám zachovala jen vzpomínku na frašky, nejrůznější pozdvižení a hrubé žerty, vycházející ze snahy šokovat, převracet zavedené hodnoty a zvyklosti naruby a nejrůznějšími způsoby je zpochybňovat.

Klerici obvykle nebývají považováni za tak nesourodý a nejednoznačný celek, v němž mohlo docházet k vnitřním střetům a výstřelkům.

Všechny svátky, během nichž se na kratičkou dobu oslavovala společnost naruby nebo naprostý zmatek, tehdy vznikaly nebo přetrvávaly na základě starobylých tradic, k jejichž rozvíjení či vyburcování docházelo v mnohdy úzkém nebo přímo uzavřeném kruhu některého z náboženských společenstev: kapitul, bratrstev, širšího společenství farníků. Velký svátek jako vyhrazenou, esoterickou zábavu vymýšlí, chystá a po-

řádá některá taková skupina kleriků nebo věřících, kteří se shromáždí pod společným praporem svatého patrona k liturgické oslavě. Komická, burleskní, a tedy snadno i satirická slavnost je svým původem a podstatou paraliturgická: je to zábava zasvěcenců, která má ostatní překvapit nebo šokovat, a pak se pokusit strhnout je s sebou.

obraz. Necht' kazatelé působí jen slovem, učeně a vážně, „necht' vstíjí zbožnost do srdcí věřících a vymámí slzy z jejich očí“. Měli přesvědčovat, někdy i dojímat, ne však již bavit či udivovat.

Procesí a svátky s tanci

Aniž bychom chtěli přehánět a přeceňovat dochované texty, můžeme se domnívat, že i mimo některé významné dny liturgického cyklu mohly velmi často bohoslužby, zejména v katedrálách, končit hrami, skotačením, smíchem a především tanci, ovšemže tanci velmi starého původu, rituálními a kolovými, jimiž se doprovázely zpěvy a hymny, při nichž účastníci snadno zapomínali na zdrženlivost. Tanec vždy provází významné okamžiky v průběhu roku i života, někdy dokonce i mimo rámec pouhé zábavy. Proto nás nemůže překvapit, že moralisté a úřady ho jednomyslně pranýřují a považují za jeden z nešvarů své doby, který zcela odporuje dobrým mravům a křesťanské skromnosti. Jak o hodně později píše Jean-Baptiste Thiers, „pohané byli v mravech mnohem pořádanější. Neznali ono uvolněné a zženštilé chování, jemuž propadáme my, v němž snadno vzplane oheň nečisté lásky a je provázeno doteky a necudnými polibky.“ Samozřejmě se v tom mýlí, i když zcela neomylně cituje četná varování církevních Otců, odsuzování, výnosy koncilů a usnesení synod směřující proti tanci. V rozporu s tvrzením lidí, kteří se chtěli nějak zaštitit, křesťany nenaučil tančit svatý Petr, svatý Jan ani žádný jiný apoštol, nýbrž „starý had, mistr veškerého požitkářství“. Už svatý Jan Zlatoústý říkal docela otevřeně, že „bůh nám nedal nohy proto, abychom tancovali, nýbrž abychom uměřeně kráčeli“. A Thiers na nejrůznějších stranách cituje Franceska Petrarku, arcijáhna parmského a kanovníka padovského, který to, co kolem sebe vidí přímo v kostelech, rozhodně neschvaluje, a naopak říká, že tanec není hoden počestného člověka, neboť je jen „nestoudnou a zbytečnou podívanou, shromážděním bezuzdnosti“, a že to, co se nazývá zábavným vyučováním, je jen výukou hanebností. Četl snad někdy někdo, že by nějaká světice tančila?

Jiný moralista, autor *Lodi bláznů*, tvrdí, že tanec „zavedl ďábel sám, když si vymyslel zlaté tele, a lid pak nectil Stvořitele“, a že z něho pochází mnohé zlo. „Zve-li se tohle kratochvílí, co bláznovství v tom, Bože milý!“ Ony duchovní zvyklosti a ovzduší, kvůli nimž je tak těžké oddělit náboženský svátek od světské veselice, totiž lid vedou k tancování

přímo v kostelech, což je předmětem pohoršení: „Hra není v celém světě, zdá se, jež vážnosti tak podobá se jak tanec – jeho přenesení k mši první, chrámu posvěcení; tu křepčí kněží, mniši, laici, i kutna se tu řadí k tanci,“ a dále Brant varuje: „hned dobrý mrav je všečen pryč“.

Margit Sahlinová se ve své skvělé studii o středověkých kolových tancích (*carole*) obšírně zmiňuje o laických tancích spojovaných s bohoslužbami a s různými náboženskými obřady. Aniž zachází do podrobností, uvádí nejprve velmi početné rituální tance z Baskicka, Katalánska a Portugalska, „které byly někdy vážné a obřadné jako symbolické rituály, jindy rozpustilé a živé, nebo dokonce burleskní“. Na dalších stránkách lze porůznu najít celou řadu zajímavých poznámek o zvláštních praktikách provozovaných i ve Francii, které všechny svědčí buď o posunu, nebo přinejmenším o zjevném opomíjení okolností a posvátnosti. Jak si lze snadno domyslet, v první řadě tomu tak bylo o jarních prosebných procesích, zvaných též menší litanie, či o procesích na Hromnice, která možná přejímala některé obřady k zajištění plodnosti, neboť se při nich objevovaly četné a někdy velmi překvapivé praktiky. Biskupové odsuzovali ženy, které měly ke konci litaní plné zuby povinných monotónních responsorií (většinou šlo o opakování slov *Kyrie eleison*), takže začaly zpívat něco jiného a vymýšlet si, nebo věřící, kteří se po skončení responsorií „shromažďovali a pouštěli do tancování, při němž bylo někdy slyšet i písničky ve velmi necudné francouzštině“, a také „ty, kdo na svatých místech zpívají chlípivé písně“. Koncily přísně volaly k pořádku provinilce, kteří se účastní procesí se zpěvem a tancem, navlečení do svých lepších šatů, někdy i opilí, zatímco těm, kdo se průvodů účastnili na koních, připomínaly, že je třeba kráčet bos, ve skromném oděvu, a že ženy mají svůj hlas pozvedat jen k odpovědím *Kyrie eleison*.

Výroční svátek svatých patronů někdy provázela velká procesí s tanci, na nichž se scházelo velmi mnoho lidí. Historici mluví – nejspíš proto, že se udržel až do 20. století – zejména o známém svátku v lucemburském Esternachu, kde bývalo vidět tisíce venkovanů, jak pochodují v pěticích po celém městě na veselou pochodovou melodii, kterou při jednotlivých zastaveních hrály orchestry z jednotlivých farností či vesnic. V bazilice poutníci obešli schránu s ostatky svatého Willibroda, přičemž svůj postup naznačovali tanečními kroky. Margit Sahlinová zaznamenává na deset svátků slavených ve středověku procesími tohoto typu. V Lutychu o svátku sv. Kříže z Viviers ve svatodušní úterý přicházely do města davy vesničanů, kteří tvořili průvody, poskakovali, tancovali

kolem hlavního oltáře svatého Lamberta, dotančili na tržiště a tančili v kruhu kolem dřevěných křížů zapíchnutých do bečky obilí.

Na myslí nám přirozeně vytanou i velmi známé májové tance, kde je dobře vidět „totéž splývání křesťanské zbožnosti s rituály pohanského původu“, dále tance kolem posvátných pramenů, které nejsou tak dobře popsány a jistě byly vzácnější, a nakonec i zběsilé tance, např. tanec na počest svatého Jana o Svatojánské noci kolem velkých ohňů, nebo svatého Víta či svatého Modesta, jejichž kult vyžadoval kroky v širším tempu.

Tance rovněž doprovázely přenášení svatých ostatků, oslavované velkými veselicemi, takže ve francouzštině totéž slovo – *ducasse* – označuje zasvěcení kostela, svátek jeho patrona i posvěcení kostela, a v některých krajích i určitý druh tance.

Z nevráživosti a rozhořčení úřadů je patrné, že kromě tanců a procesí se velké slavnosti mnohdy zvrhávaly ve velmi nevázanou zábavu beze stop zdrženlivosti či jakýchkoli mezí. Již v posledních desetiletích 15. století se objevuje stále více předpisů, jimiž se úřady snažily krásná lidová procesí v ulicích držet pod kontrolou a udělat z nich něco jiného než „barbarskou“ podívanou. Mravokárci o nich mluví s hrůzou. V Angers procesí Božího Těla, jež je svým způsobem aktem kolektivního pokání a lítosti, mělo odčinit urážku, jíž se dopustil Bérenger, mistr biskupské školy v Tours a později arcijáhen v Angers, když ve 40. letech 11. století popíral reálnou přítomnost Krista v eucharistii. Průvod to byl vážný a slavnostní, jenže někteří mladíci si navykli užívat hudebních nástrojů, „jimiž obvykle tento slavný obřad provázeli, aby poskytli zastaveníčko a zábavu dámám svého srdce, které měly z takové svatokrádežné pocty radost a přijímaly ji jako zvláštní vyznamenání a veřejný projev náklonnosti“. Biskup zakročil až v roce 1642, kdy tyto světské úlitby Venuši označil za svatokrádež a odsoudil je s poukazem na velkého proroka Mojžíše, který dal pověsit mnoho izraelských synů za to, „že se v zápalu žádostivosti chtěli zalíbit dívkám moabským a madiánským, do nichž se zamilovali, a přinášeli božské pocty jejich bohu Belfegorovi, vládci nemravnosti“.

Z různých stran se už dlouho ozývaly protesty proti nepořádkům odehrávajícím se za jarních procesí, proti šaškovským představením, žertům zaměřeným proti počestným ženám, směšným gestům a nevyhnutelně i proti příliš velkému hluku; odsuzování jsou ti, kdo bubnují jako za války, kdo hrají světské scény a frašky, „které lid přitahují

šprýmováním, jež je provází, a odvádějí ho od toho, co se při těchto svátých obřadech odehrává“. Muži by měli v procesích chodit odděleně od žen a vše by mělo probíhat zbožně, skromně a ve vší slušnosti, „aniž by se při tom vedly marné a zbytečné řeči“.

Spolu s tím se o svátcích zemřelých a při jejich připomínce, zejména o svátcích mučedníků ve výročí jejich smrti, u jejich hrobů konala velká shromáždění, kde se rovněž provozovaly tance velmi starobylého a posvátného původu. V podloubí hřbitovů chodila procesí se skandováním ve smutečním rytmu a tancovalo se; odtud zřejmě pochází i obyčej na hřbitovech znázorňovat známý tanec smrti jako obzvlášť poučné a moralizující obrazové zpodobení a transpozice těchto lidových obřadů.

I když uvážíme všechno, o čemž jsme se nyní zmínili, můžeme se jen stěží přiklonit k názoru, považujícímu všechna tato procesí a obřady s průvody a tanci za pouhé přežívání nebo připomínku pohanských zvyků a jakéhosi základního folkloru. Tyto praktiky nejspíš přežívají mnohem déle než důvody, proč vznikly. Zde však navíc nacházíme ještě cosi zcela jiného: jasné začlenění náboženských úkonů, budov i duchovních do každodenního života. Na jedné straně zde máme velmi mnoho kleriků nejrůznějších a nejednoznačných společenských postavení - někteří chodí na různá shromáždění, představení a zábavy. Na druhé straně věřící velmi často pobývají v kostele, velmi často se v něm scházejí na různé oslavy a svátky a katedrálu považují za jedinečné kulturní a někdy i politické centrum, které je nadmíru vhodné pro provozování her, a mnozí z nich bez jakékoli postranní myšlenky na pohanství a bez jakékoli stopy nějakého folkloru přibírají do své zbožnosti i zcela světské zábavy, které vždy nemusejí být zcela nevinné a už vůbec ne inspirované vlastním náboženským svátkem, od něhož se velmi rychle dokážou odklonit a zapomenout na něj.

3. SVÁTEK BLÁZNŮ

SVÁTKY BLÁZNŮ, ZIMNÍ SVÁTKY

Kronikáři a později i historici se jen stěží orientovali v různých svátcích bláznů, které se vždy nekonaly ve stejné datum. Jean-Baptiste Thiers, jeden z prvních, kdo tyto slavnosti popisuje, dobře říká, že „na některých místech si lidé z církve kdysi dělali před Bohem a před lidmi zásluhu z toho, že tancovali v kostelech v den Narození Páně, na svatého Štěpána (26. prosince), na svátek svatého Jana Evangelisty (27. prosince) a na den Obřezání Páně (1. ledna) nebo na Tři krále (6. ledna) nebo týden po Třech králech (14. ledna).“ K tomuto seznamu, který je už i tak dost matoucí, mohl klidně přidat i svátek svatého Mikuláše (6. prosince) a v každém případě svátek Neviňátek, který se slavíval 28. prosince. V katedrálách či kolegiátních kostelech se tak odehrávala celá řada oslav vyznačujících se výjimečnými obřady a liturgickými tanci, a tato řada byla prakticky nepřerušovaná od 25. prosince do 6. ledna, nebo se také někdy ohlašovala už 6. prosince a stejně často pokračovala ještě osm dní po svátku Tří králů až do oktávu 14. ledna. Celkem tedy déle než měsíc, se sedmi či osmi silnými momenty, z nichž každý měl jiný původ a vztahoval se k určité zvláštní náboženské povinnosti, jež se zpočátku omezovala na jediný den, na jediný obřad, jenž se posléze zcela přirozeně a stále více protahoval do několika dní. Všechny tyto inspirace a všechna tato liturgická témata se nakonec smísila a každá skupina kleriků v katedrále, v kolegiátním kostele nebo v klášteře pořádala jeden velký zimní svátek v den, který byl dán buď nějakou starobytlou tradicí, nebo nějakými velmi přesně danými okolnostmi, možná i zcela nově vymyšlenými ve snaze napodobit sousedy, či je dokonce předčít.

Navzdory těmto drobným rozdílům nakonec převážila blízkost zimního slunovratu a přelom prosince a ledna, takže se s oblibou mluvilo o „prosinčových kalendách“. To nás ale svádí k tomu považovat tyto svátky za obyčejné pokračování známých římských saturnálií, tak často zmiňovaných všemi mravokárci a prvními kritickými učenci. Tato myšlenka se totiž vnucuje samovolně a zdá se, že mezi pohanským svátkem

zasvěceným bohu Saturnovi v pozdní říši římské a svátky prvních křesťanských staletí byla kontinuita přerušena jen krátce. Velmi známé je *Pojednání sloužící jako dějiny svátku bláznů* od Du Tillota, které v roce 1751 upoutalo pozornost zvědavců i moralistů popisem oslav a společností šprýmařů; velmi přesně se drží teorie přímé návaznosti, prostého a jednoduchého přenosu, jakéhosi odškodnění za zaniklé zábavy, jež bylo tak jako tak třeba nahradit jinými. Tento lidský rys autor s oblibou zmiňuje: „Když pohané přijali křesťanství, bylo jim zatěžko zbavit se zvyku, který měli: slavit některé zábavné svátky.“ Odmítá však brát v úvahu „politické“ působení církve, která, jak říká, nikdy jako taková tento zlozvyk neschválila, přičemž cituje svatého Augustina, který doporučoval, „aby byli přísně potrestáni ti, kdo by byli z této bezbožnosti usvědčeni“, a dále toledský koncil, konaný v roce 633 za předsednictví svatého Isidora Sevilského, který tento zvyk odsoudil. Du Tillot také připomíná, že se toto dědictví udržovalo na východě, protože v Konstantinopoli patriarcha Theofylaktos v 10. století tento svátek zřejmě zavedl ve svém vlastním kostele: „Po několik staletí v konstantinopolské církvi bylo trpěno, aby o vánočních svátcích a na Tři krále lid a duchovenstvo tropili pokřik, povyk, tancovali a pitvořili se uprostřed chrámu a přímo před svatostánkem.“

Velmi rozšířená praxe tak víceméně přesně zapadala do linie saturnálií z dřívějších dob.

Zjevná shoda dat v zimním čase či určité reminiscence však ještě neznamenají, že jde jen o připomínání nebo věrné přejímání starší tradice. Svátky bláznů se v průběhu staletí vůbec nepodobaly pouhému přenosu v téže rovině frašky. A vlastně navzdory jménu, jímž jsou označovány, jejich původ nikdy netkví v oslavování bláznů a bláznovství. Výchozím bodem byl zcela jiný, naprosto běžný, normální a logický obřad: liturgický obřad zcela podle pravidel, která pro tyto dny prosazovala církev. I když novější historiografie obvykle zůstává u jediného označení svátku bláznů, jako by byly zasvěceny pouze bláznům a bláznovství, ve své době měl bez ohledu na sociální prostředí mnohem rozmanitější názvy. *Svátek Nevíňátek, svátek dětí, svátek osla, svátek jáhmů*: to byly nejběžněji používané výrazy. Tyto obřady a později svátky či burleskní oslavy se nakonec už neodlišovaly, smísily se a zdegenerovaly, i když jen v některých aspektech, v podivné maškarády. To nám ale nesmí zastřít skutečnost, že původní záměr nebo přesněji řečeno obřad a gesta se velmi jasně rozlišovaly. Ani jeden z nich totiž neměl být velebením bláznovství a není

pochyb o tom, že *svátek bláznů* se do dějin naší civilizace a naší společnosti dostal odvozeně kvůli své specifické přepjatosti.

Prvotní rituály či lépe řečeno obřady v prvotním stavu, konané v chrámě, se vyznačovaly dvěma hlavními tématy, která však velmi rychle splynula. Obě úzce souvisejí s určitými pasážemi liturgie: na jedné straně s oslavou dítěte, v první řadě Kristova dětství, ale pak i všech dětí obecně, a s nimi všech slabých, nesvéprávných i těch, kdo musejí žít bez ochrany, a na druhé straně s velebením pokorných, bezvýznamných, drobných lidí ze spodních příček žebříčku bohatství a společenského postavení, osob slabých, které mnozí lidé v průběhu celého roku zesměšňují. Jak si dovedeme představit, bylo snadné přejít od jednoho z těchto základních témat k druhému, a stejně tak, i když v jiném čase a také v jiném, možná profánnějším, svěštějším ovzduší, bylo snadné od jedné či druhé z těchto oslav, které poukazyvaly na chyby a na nespravedlnost, přejít k živému zájmu o blázna a k přirozeně šprýmovné prezentaci jeho bláznovství.

Každé z těchto témat či z těchto inspiračních zdrojů či vzepětí kolektivního a často „lidového“ postoje si však zaslouží dlouhodobější pozornost, i když dějiny mentálních reakcí, poutavé, ale zároveň tak nejisté a plné nástrah, jsou dosud v plenkách a prozatím přinášejí jen velmi málo důvěryhodných závěrů. U historika se taková analýza nemůže pohybovat v rovině intelektuálních spekulací a introspekce, nýbrž v rovině zcela konkrétní, tzn. jak se ten či onen myšlenkový proud nebo určitá citlivost vyvíjel a jak se šířil. Musí se zkoumat prostřednictvím vnějších projevů, gest, prostřednictvím literárního a uměleckého vyjádření.

DĚTI, HRDINOVÉ JEDNOHO DNE

Láska a soucit

Mluvit o oslavě dětství ve středověku zní poněkud překvapivě, i když vlastně nevím, proč jsme si zvykli na představu, že dítě po tisíc let zůstávalo nedoceneným, nebo dokonce opomíjeným, ne-li přímo utiskovaným příslušníkem takzvané „středověké“ společnosti. Takováto předpojatá tvrzení jasně svědčí o nedostatku pochopení, přestože máme dostatečně jasná a výmluvná svědectví, abychom mohli podobné apriorní výtky umlčet. Donekonečna se píše o neporozumění dospělých,

o jejich pohrdání dětstvím, o jejich lhostejnosti nebo přinejmenším nevědomosti. Všichni znají několik donekonečna opakovaných klíšé, hesel a ustálených frází, které se nikdo ani nenamáhá blíže prozkoumat. Mluví se o vysoké dětské úmrtnosti, která je prý známkou lhostejnosti, či přinejmenším rezignace. Poukazuje se také na vysoké procento porodnosti, na absenci jakékoli ochrany proti početí, což prý je znakem naprosté podřízenosti náboženským doporučením a dalším důkazem nezájmu o děti, jež prý tehdy nebyvaly chtěné ani vytoužené. Toto tvrzení je však zcela mylné: rodiny většinou mívaly děti, které chtěly, a uměly si také velmi dobře najít rytmus jejich příchodu na svět podle vlastního přání a také podle vlastních hospodářských možností. O tom svědčí pozoruhodné rozdíly právě v porodnosti v různých prostředích, ve městě nebo na venkově a podle majetkových poměrů. Moralisté a mravokárci si na to hodně stěžují, zejména v Itálii. Dítě zdaleka není nějaké malé zvířátko vnucené lidem přírodními zákony nebo různými tabu. Právě naopak. Často bývá zmiňována zdrženlivost některých rodinných kronik a soukromých deníků, psaných hlavami rodiny, které mnohdy velmi lapidárně, suše a bez projevování citů odbudou jedinou řádkou narození či předčasná úmrtí novorozenců. V tomto typu písemností se však celý soukromý život pojednává úplně stejně, úsporně a monotónně. A konečně za další známku necitlivosti vůči dětem se považuje omezené, stereotypní a nešikovné znázorňování dítěte na některých obrazech náboženské inspirace. Říká se, že ono beztvaré tělo a bezvýrazná nepůvabná tvář je pouhou zmenšeninou dospělých, což je ale poněkud nepřesné. Je to však dostatečný důkaz? Mnozí umělci ještě byli celí nesví, když měli znázornit Krista jako dítě, protože Kristus není pouze člověk, nýbrž i Bůh. A svou roli sehrálo i obrazoborectví. Velmi dobře víme, že v Byzanci se i k pouhému znázornění důvěrně známých nebo i dramatických scén ze *Života Kristova* přistupovalo s jistými rozpaky, či přinejmenším s nesmírnou obezřetností, studem a záměrnou neobratností. I na Západě mnohdy přetrvávaly podobné pochybnosti a zdaleka se ještě nedospělo k poněkud vyumělkovaným či naivním žánrovým scénám, k dětičkám od svatého Sulpicia, či dokonce ani k *putti* a k buclatým andílčkům.

Zkrátka všechna uvedená tvrzení o oněch tak málo známých nebo dosud neznámých dobách, které jsou přitom tak často odsuzovány jako odpudivý protějšek úžasného období nazývaného „renaissance“, vycházejí z téhož zjednodušujícího a jednostranného názoru, že šlo o staletí

tmářství tkvícího v ochromujících pověrách. Dosud jsme se však nevymanili z názorů Micheleta a literátů z konce 19. století.

Přesto však ani dávno před koncem 15. století nechybějí doklady, které svědčí o zájmu věnovaném dětem v rámci rodiny a obecněji dětem bezbranným, nešťastným, slabým i čistotě všech mladých lidí a jejich symbolickému významu. Co například volba křestního jména, jíž je novorozenec záměrně a láskyplně svěťován do ochrany oblíbeného svěťce? Rodiče stále častěji upouštějí od jmen zděděných z germánských legend nebo z folkloru, která zněla poněkud pohansky. Jméno už nechápou jako pouhý znak kmenové příslušnosti, dědictví, začlenění do systému vrchnostenské moci. Křest se stává stále složitějším obřadem, který vyžaduje pozornost, zvědavost, úctu, přítomnost a účast celé široké rodiny; obřad se zabarvuje citově. Některá jména vybraná pro určitý den znamenají zasvěcení Kristu, Bohu. Jiná naznačují radost související s narozením. Další, přirozeně určená dívkám, oslavují a zdůrazňují obdiv a něhu. Teprve v posledních desetiletích 15. století a někdy už od jeho poloviny, především v Itálii, se naopak rodiny obracejí zády k tomu zcela křesťanskému a citovému zabarvení a dávají svým dětem jména pocházející z antických dějin a mýtů, i když se některá z nich v průběhu času jaksi „pokřesťanštila“. Tato nová móda ale podle mého názoru v každém případě naznačuje spíše slábnutí citlivosti a úcty dospělých vůči dětem než jejich zrod.

Zájem o „malé děti“, o bytosti slabé a nešťastné, se zdaleka neomezil pouze na čistě intelektuální a afektivní oblast. Již dávno vedl i k mnoha projevům dobročinnosti, zprvu církevní, ale později i laické, zaměřené na pomoc opuštěným ženám a dětem. Již v roce 1170 Guy z Montpellier založil špitální řád Duchy svatého, s mužskými i s ženskými kláštery, jejichž příslušníci skládali slib, že zasvětili život péči o nemocné a především o opuštěné a ohrožené děti. Jednalo se o jedno z prvních zařízení, specializovaných na poutníky, nuzáky, invalidy a nemocné. Neubytovávala však ve stejných sálech kolem téže kaple bez rozdílu věku; malé děti tak byly ušetřeny neblahého vlivu plynoucího z příliš těsného soužití s mnoha dospělými. Již v roce 1198 řád spravoval sedm domů ve Francii a později začal působit i v Itálii za podpory papeže Inocence III., který mu světil vedení velkého římského špitálu. V Besançonu vznikl špitál Duchy svatého v roce 1207 díky štedrosti Jana z Montferrandu. Jeho zaměření bylo široké, ale v první řadě měl pečovat o těhotné ženy a opuštěné děti.

Velmi brzy po něm vznikaly další charitativní instituce téhož typu, které se tímto řádem inspirovaly a někdy spolu i soupeřily; později přebíraly štafetu i laické fundace spravované městskými nebo vrchnostenskými orgány. V roce 1410 obchodník jménem Francesco Dantini v městečku Prato mezi Florencií a Pistoiou v závěti, již sepsal krátce před smrtí, odkázal veškeré své jmění dobročinnému zařízení, jehož správa podléhala obci: jednalo se o pokladnu chudých (*Ceppo dei Poveri di Francesco di Marco*), sídlící přímo v zakladatelově paláci, jež byla určena na pomoc potřebným, především chudým dětem. Kdo by nepomyslel také na nádherný *Spedale degli Innocenti* ve Florencii, mocnou instituci, která dostávala finance od mnoha zůstavitelů a přijímala opuštěné děti i děti otrokyň, které jejich páni nechtěli uznat či si je ponechat ve svém domě; špitál pro jejich kojení najímal kojné z města nebo venkovanky. Spíše než sirotčinec to byl palác s krásným portálem od Brunelleschiho, postavený v roce 1422, kde v rozích nad oblouky vnitřního dvora slavných deset medailonů z glazované terakoty od Andrey della Robbia představuje nemluvíta v plenách. V samotných sálech se nacházela překrásná výzdoba odpovídajících námětů, k jejímuž zhotovení byli sezváni nejlepší umělci na vrcholu slávy: Andrea della Robbia zde stvořil *Zvěstování Panně Marii*, Ghirlandaio *Klanění Tří králů* a Lucca della Robbia *Madonu s dítětem*.

Další dobročinná zařízení, tzv. zařízení milosrdných, která se zaměřovala výlučně na záchranu ohrožených dětí, spravovali i zámožní florentští obchodníci. Například cílem zařízení *Procuratori dei Poveri Vergognesi*, nazývaného také *Buonomini di San Martino*, založeného v roce 1441 laickým bratrstvem z podnětu místního arcibiskupa, zprvu bylo pomáhat všem, které opustilo štěstí (zruinovaní obchodníci, šlechtici, kteří přišli o veškerý majetek, vdovy bez prostředků), a pak stále častěji nemajetným dívkám, jimž poskytovalo věno, a těhotným ženám a jejich nově narozeným dětem. Dvanáct krásných fresek na klenbě realisticky a vytříbeně znázorňovalo různé akty milosrdenství, a zejména pomoc mladé, dosud ležící matce; tato scéna připomíná narození Páně.

Ve Francii zakládali nebo finančně podporovali špitály knížata a králové, mnohdy s pomocí svých měst, v Burgundsku například Beaune a Bruggy.

V Paříži špitál Hôtel-Dieu obvykle pečoval o 50 až 70 dětí nalezených na ulici nebo zanechaných ve špitále matkami, které zde porodily. Někdy byly z nedostatku kojných živeny z lahve kozím nebo kravským mlé-

kem a později pečenými jablky nebo hruškami; od věku osmi let dostávaly stejnou stravu jako dospělí. František I. dal v roce 1531 na žádost své sestry, navarské královny, provést šetření, které ukazuje, jak špatné hygienické podmínky tehdy panovaly a jak velké bylo riziko onemocnění nakažlivými chorobami. V roce 1535 proto král založil špitál Červených dětí, vyhrazený opuštěným dětem z vesnic v okolí Paříže; opuštěné děti přímo z města byly svěřovány špitálu Ducha svatého.

jice byly předváděny jednoduché nehybné obrazy, ale tak bohaté, plné příhod, že obsahovaly na 160 postav! Při vítání Ludvíka XI. v Dijonu v březnu 1476 se městští radní rozhodli dát postavit tucet lešení podél cesty, z toho osm věnovaných Mariinu nebo Ježíšovu dětství. Účty výběrčích daní a pokladníků udávají přesný stav výdajů „jak na stany, taverie, lešení, morality a jiné obveselení, tak za mysterium o narození Panny Marie a jinou podívanou“.

Dítě jako mučedník: Neviňátka

Kromě narození a dětství Panny Marie i Ježíše dav věřících dojmá a rozněcuje ještě další epizoda z Písma: vraždění neviňátek, které nařídil Herodes, aby se ujistil, že se zbaví právě narozeného židovského krále. O události mluví pouze evangelista Matouš, ale zato velmi obsírně. Mluví o příchodu tří králů k Herodovi, který se od nich dozvídá o narození krále Židů, o tom, jak se odmítli vrátit a podat mu zprávu, a přirozeně o útěku do Egypta a o tom, jak vojáci vyvraždili všechny děti mladší dvou let, které žily v Betlémě a v jeho okolí.

Svátek Neviňátek (Mláďátek) 28. prosince však, protože byl tak blízko svátku Narození Páně, se většinou připomínal jen komentovaným čtením této pasáže z Matoušova evangelia, a nikoli nějakým dramatickým obřadem či hraným představením znázorňujícím vraždění. Víme však, že mezi povolenými křesťanskými mysterii předváděnými beze slov nebo i se slovy se již velmi brzy vyskytovala *Ráchel oplakávající své děti* jako připomínka pasáže z Matoušova evangelia: „Tehdy se splnilo, co je řečeno ústy proroka Jeremjáše: Hlas v Ráma je slyšet, pláč a veliký nářek; Ráchel oplakává své děti a nedá se utěšit, protože jich není.“ To u kleriků ve středověku vedlo ke dvojmu zmatení, protože Ráma není Betlém, nýbrž obec Benjaminova kmene na severu, a nikoli na jih od Jeruzaléma, a Jeremjáš ve svých proroctvích mluvil o lidech z kmene Efrajimova, Manasesova a Benjaminova, kteří byli odvedeni do zajetí či pobiti Asyřany a které oplakává jejich prabába Ráchel. Ve skutečnosti šlo o záměrné směšování dvou neštěstí božího lidu v jedno jedině a jejich spojení s Kristovým dětstvím. V každém případě toto téma přirozeně vyvolávalo silné emoce a můžeme si snadno představit, jak mohly náboženské zpěvy, skandované chvalozpěvy i liturgická gesta a tance využít bédování Židovky Ráchel, matky bolestné, jejíž nářek již předznamenává bolest Marie u kříže.

Víme také, že drama či hra o Herodovi patřila mezi přední z povolených mysterií: židovský král na svém trůně, zneklidněný zprávou o příchodu Krista, kuje pikle a nařizuje ohavnou oběť. Všechna tato dramatická ztvárnění v rámci církevního obřadu se vlastně spojují, takže mnohdy vedou ke vzniku jediného představení uváděného téhož dne buď na Tři krále, nebo na svátek Neviňátek, protože hra o Ráchel – *ordo Rachelis* – následuje někdy během téže bohoslužby bezprostředně po hře o Třech králich – *officium stelle*. Karl Young pečlivě prostudoval několik rukopisů, které popisují bohoslužby a náboženské slavnosti v katedrálních kostelech v Limoges a v Lyonu, nebo v opatství benediktinů ve Fleury-sur-Loire, a ty se zmiňují o velmi dlouhých představeních o několika epizodách, konaných na různých místech kostela, se slavnostními nástupy „herců“, s procesími, kostýmy, gesty a responso-rii, slokami a zpívanými chvalozpěvy. Nejprve přicházeli pastýři, kteří oznamovali narození Dítěte: to je *Officium pastorum*, úvodní hra, dialog mezi sborem a pastýři; poté následuje *Útěk do Egypta*, když Josefa varoval anděl; pak Tři králové navštěvují Heroda, král se rozzlobí, dává příkaz k vraždění, které je vzápětí znázorňováno výmluvnými gesty vojáků a zejména dlouhým Rácheliným nářkem a zpívaným dialogem s ženou, která se jí snaží utěšit.

Samotné *Vraždění neviňátek* bylo ikonografickým tématem oblíbeným už u byzantských umělců, řezbářů slonoviny vrcholného období. Mnohem rozvinutější než v evangeliu se později objevuje jak v na sloupových hlavicích (románské hlavice v Autun a v Poitiers) či portálech (Notre-Dame v Paříži), tak v malované výzdobě kostelů a klášterů, popřípadě v liturgických knihách. Strašlivé *Vraždění neviňátek* se také nachází na čestném místě na některých křtitelních. Dokonce se zdá, že toto téma se v posledních staletích středověku těšilo mnohem větší oblibě, neboť tehdejší vnímavost byla nejspíš rozjitřenější, což přispívalo k jeho neustálému obnovování a stále více ho zabarvovalo něhou a lítostí. Zejména v Itálii jsou toho dokladem kazatelny od Pisanů v Pistoii a v Sieně, Giottovy fresky ve spodním kostele v Assisi a v kapli Arény v Padově, monumentálnější a ještě děsivější fresky Ghirlandaiovy v kostele Santa Maria Novella ve Florencii nebo Mattea di Guiovanniho v Sieně.

Jen málo náboženských námětů, které se bezprostředně netýkají Kristovy osoby, přežilo celá staletí v tak neztenčené míře, stále stejně výrazných, stále silně inspirujících umělce rozličných nátur, nemluvě samozřejmě o nesčetných vesnických kostelech s naivními malbami, kde

hrůzostrašné scény z *Vraždění neviňátek* mnohdy odpovídaly výjevům z *Posledního soudu*. Na základě několika řádků v jediném evangeliu se tak prosadil námět vycházející z velmi populární inspirace jako jeden ze silných momentů celé křesťanské ikonografie.

Navíc vznikl úplný kult těchto svatých mučedníků. Dokladem je v Paříži kostel zasvěcený Neviňátkům, který byl jako jeden z prvních postaven na pravém břehu Seiny a podle něhož byl pojmenován největší a nejnámější hřbitov v celém městě, kam dávaly pohřbívat své zemřelé rodiny z mnoha různých farností, neboť to pokládaly za obzvláště zbožné a záslužné. A svědčí o tom i jméno Inocenc, které v průběhu více než dvanácti staletí přijalo třináct papežů, což nepostrádá významu. Všichni to byli papežové italské: od Inocence I. na samém počátku 5. století k Inocenci XIII., který zemřel roku 1724.

A i když se s výjimkou *Rácheliná nářku* v cyklu liturgických a paraliturgických dramát samo *Vraždění neviňátek* a jeho ukrutné scény neobjevují, setkáváme se s ním naopak jako s jedním z oblíbených témat her a představení, které se konaly při vítání králů a knížat. *Herodes, Vraždění neviňátek* či *Útěk do Egypta* představovaly obrazy, jež bylo snadné ztvárnit a které mohly zapůsobit na představivost nádherou orientálních kostýmů, děsit připomínkou zlé války, války občanské, války pešáků a vrahů, dojímat zejména křikem a nářkem nevinných obětí nebo půvabnou prostotou svaté rodiny s oslíkem.

Rozkošná je rýmovaná kronika, v níž anonymní autor velmi pozorně, ale také naprosto zmateně popisuje všechna zázračná představení, která se nabízela Pařížanům v červnu 1313 za velké slavnosti na ostrově Notre-Dame. Mluví o všem, co ho upoutalo a co se může lidem líbit, a na předním místě mezi nejroztříbenějšími obrazy uvádí některé nejspíš poněkud pochybně burleskní: „Byl tam turnaj dětí, z nichž žádnému nebylo více než deset let. Byl vidět Bůh a jeho apoštolové, jak odříkávají otčenáše. A jinde zabíjená neviňátka. A bylo možné vidět svatého Jana a jeho mučednictví a stětí. Oheň, zlato a stříbro se jen mihotaly; Herodes a Kaifáš s mitrou. A Lišák, jak zpívá litanie.“ Několika řádky se zde dokonale vystihuje podivuhodná směsice žánrů a záměrného či samovolného mísení různých epizod a postav, které rovněž svědčí o snaze pobavit či rozesmát bez ohledu na původní téma inspirace. To vše okořeněno i špetkou jasně naznačené satiry: Lišák, který káže, jak lze ostatně vidět i na kanovníckých lavicích, zlí a krvelační tyran, kteří způsobili smrt Ježíšova předchůdce i Ježíše samotného, oba na hlavě

s biskupskou mitrou. A velmi výmluvná připomínka vraždění Neviňátek i vraždy svatého Jana Křtitele.

Jiná rýmovaná kronika o pěti stech verších podrobně uvádí více než dvacet mysterií, scén z obou částí Bible, alegorií, scének z každodenního života nebo narážek na současné dění, které byly předváděny na křížovatkách, na mostech či u kašen po celé trase královského průvodu při slavnostním vstupu Karla VIII. do Paříže v červenci 1484. Všechny tyto obrazy však nebyly zcela jasné a autor upřímně přiznává, že je někdy nedokázal rozluštit, a klade si otázku: „Viděl jsem další lešení, které bylo dost vysoké, kde jsem spatřil velikou záhadu.“ Nebo také, jak říká, „po způsobu lilie pečlivě vyvedený strom, na němž byl krásný chlapec, u paty stromu“, leželo na zemi několik zjevně nešťastných a nemocných postav, a „když se nad tím hodně zamyslím, řeknu vám, co toto mysterium mělo vyjadřovat“. Přesto pochopil, že ti lidé představovali zarmoucený lid, který se pozvedá ze svých útrap z milosti mladého krále, „krásného mladíka, jemuž tehdy bylo čtrnáct let“. Básník však nikoho nenechává v nejistotě v případě lešení postaveného poblíž hřbitova Neviňátek, kde se jako obvykle ukazuje Vraždění neviňátek a kde „byl ukrutný Herodes, který nechal zahubit mnoho nevinných svou obludnou zlotřilostí“. A na lešení přichází dokonce archanděl Gabriel, posel boží, „jenž křtí prvorozené jejich krví, za což budiž pochválen Bůh“. Opravdu zvláštní pokračování scény, kde se anděl zvěstování objevuje na místě zkázy a zachraňuje maličké děti tím, že je koupe v jejich vlastní krvi. Z pozoruhodně umných dekorací a strojů nejrůznějšího typu, které tehdy „strújící“ představení tak skvěle ovládali, vidíme, jak barvitě to byly obrazy a jak silně působily na city.

Obdivuhodné výtvarné znázornění těchto mysterií o Herodovi nacházíme v modlitebních knížkách, v tzv. knihách hodiněk, neboť vraždění se nevyhnutelně objevuje v dlouhé řadě *Hodiněk Panny Marie* hned před *Útekem do Egypta*, což bylo téma nejspíš ještě populárnější. Jak víme z mnoha příkladů, ilustrace ve skutečnosti nebyly kompozice zcela vymyšlené iluminátorem, který by si scénu vytvořil podle svého, nýbrž mnohdy spíše znázorňují scénu opravdu předváděnou živě na pódiích a v každém případě obrazy přímo inspirované z divadelního provedení *mysteria*. U některých scén, například právě pokud šlo o mučednictví za víru, umělec zpodobňuje přímo jejich scénické uvedení, přičemž diváci buď neuspořádaně stojí kolem, nebo sedí na dřevěných lavicích, a to včetně pěveckého sboru se sbormistrem s taktovkou v ruce. Pokud

jde o Neviňátka, někdy se v iluminovaných rukopisech *Hodiněk Panny Marie* objevují jen jako jednoduché postavičky na okrajích listů nebo ve velkých počátečních písmenech: například brutální gesto vojáka se vztyčeným mečem, z něhož odkapává krev. Jiné knihy naopak ukazují celý průběh děje v několika epizodách, které odpovídají každá jedné divadelní dekoraci, jednomu „domu“. V *Knize hodiněk Marie Burgundské* celé drama popisují čtyři různé obrazy: zcela vzadu vpravo před krásným pozadím opevněného města s baštami i vysokými věžemi, s palácem s cibulovitými střechami do Jeruzaléma přicházejí Tři králové oděni v krátkých středověkých kalhotách a kabátcích; vlevo je přijímá Herodes sedící na trůnu, bohatá roucha podšitá kožešinami, špičaté, možná orientální čepice, vysoké opěradlo se skvělou tapiserií; uprostřed se voják snaží vyrvat dítě dvěma ženám; dole vpravo žena oplakává již zahubeného synka, kterého se zmocnil královský důstojník, a vlevo se královský pochop v šatech dvořana a voják v brnění vrhají na dvě nahé děti. Všechny tyto nebohé, nahé a bezbranné postavičky vypadají jako předměty na scéně, jako panenky či rozlámané loutky.

Mikuláš

Svátky svatého Mikuláše z počátku prosince jaksi zahajují zimní radovánky. Život svatého Mikuláše, biskupa z Misy v Lýkii na jihu Malé Asie, který zemřel v roce 325, téhož roku, kdy se konal nicejský koncil, se mnohdy velmi pozoruhodně směšuje s legendou. Jeho tělo v roce 1087 přivezlo 47 mnichů z Bari se dvěma knězi a jeho kult se záhy rozvinul po celém Západě a byly mu zasvěcovány kostely. Jedna legenda se vztahovala přímo k založení kostela v Bari, kde bylo ponecháno na volecch zapřažených do vozu vezoucího sarkofág, aby sami určili místo, kde se má chrám začít stavět. Voli se zastavili v moři poblíž pláže. Jeden ze sloupů krypty, ten z červeného porfyru, byl přinesen zázračně samotným světce. Další legendy se týkaly cesty Mikulášova těla po rozbouřeném moři a mluvilo se i o dalších zázracích, k nimž došlo v den jeho svátku. Svatý Mikuláš je tedy patronem námořníků, ale chrání i děti. Každý zná krásný příběh o třech chudých dětech, které zabil zlý řezník a hodil je do nasolovací kádě, ale světec je jediným slovem vzkřísil. Námořníci a děti: bezbranné duše v nouzi. Mikulášova záštita se prosadila s neobvyklou silou a jeho kult se brzy rozšířil téměř stejně jako uctívání Neviňátek. Na zpáteční cestě z Jeruzaléma se poutníci často zastavovali

v Bari, modlili se a dali si naplnit olověnou ampuli vonným olejem vytékajícím ze světcova hrobu; tímto olejem se „potíraly oči a čelo lidí za velkých svátků“, a zejména 6. prosince. Tato zbožnost se rozšířila po celém Západě a je znázorněna v Chartres na jižním portálu katedrály, kde je vidět známý záznak v Bari i počínání poutníků: ze sarkofágu, na němž leží biskupovo tělo, vyvěrá olej, který nemocní zachycují do nádob.

Ikonografické reprezentace Mikuláše jako biskupa, Mikuláše, jak nese tři měšce zlata, jak rozdává krásné dary nebo v doprovodu tří vzkříšených dětí nacházíme po celý středověk v hojném počtu u křesťanů východních i západních: řezby ve slonovině nebo mramoru, kamenné hlavice sloupů a portály, nástěnné malby i menší obrazy. V jednom latinském rukopise z 11. století, přibližně v době založení pařížského kostela svatého Mikuláše v Polich, je vidět svatý Mikuláš, jak sedí na biskupském stolci a mluví ke třem dětem oblečeným do krátkých tunik, na hlavě se špičatými, nahoře zahnutými čepicemi tak výrazného tvaru, že připomínají římskou čapku propuštěných otroků nebo takzvanou frygickou čapku, což – zejména ten první – jsou symboly svobody. To by scéne i záměrům umělce dodávalo jiný rozměr. Zde se ostatně jedná o velké děti nebo spíše mladíky, dobře oblečené ve slavnostním oděvu, což připomíná scénu vycházející z nějakého dramatického či liturgického ztvárnění, nebo přinejmenším z nějaké hry či mysteria.

Téma tří dětí zachráněných zázračným zásahem světce vyvolávalo okouzlení i mnohem později. Umělci se jím inspirovali při nejrůznějších příležitostech. Když v roce 1470 Nicolas Froment maloval svůj triptych *Hořícího keře*, umístil samozřejmě na obě křídla dva donátory: vlevo sícilského krále a provensálského hraběte Reného a napravo královnu Jeanne de Laval, již zde uvádějí její svatí ochránci Jan, Kateřina a Mikuláš. Zatímco však ostatní světci včetně těch, kteří provázejí Reného, jsou vyobrazeni bez doprovodu, Mikuláše provázejí tři malé děti.

Svátek svatého Mikuláše byl ve všech zemích křesťanského východu i v zemích jižní Evropy příležitostí k velkým dětským radovánkám, které nejspíš nakonec splynuly s oslavami konanými později v zimě a souvisejícími s narozením Páně a s Neviňátkem.

Děti zachráněné Mikulášem, někdy se říkalo *žáčci*, vyvolávají slietování a něhu. Jsou slabé, nevinné, oběti a mučedníci. A všechna tato zbožnost ukazuje, jak mučednictví Neviňátek, oslavované skutečným kultem, odpovídá určitému obrazu a určité vnímavosti, které tkvěly hluboko v lidských srdcích. A protože se kult nebo obřady zasvěcené

Neviňátkům rozvíjely zejména v prostředí kostelů, katedrál a kapitul, lze si představit, jakého významu nabyly v prostředí kleriků velké svátky oslavující Kristovo dětství během zimních kalend.